

7. Мертон Р.К. Социальная структура и аномия / Мертон Р.К. – М. : Прогресс, 1966.

8. Слюсаренко А.Г. Новітня Історія України ХХ ст. (1900-2000 рр.) : [підручник для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів] / Слюсаренко А.Г. – К. : Вища шк., 2002.

9. Селье Г. Очерки об адаптационном синдроме / Селье Г. – М. : Медгиз, 1960.

10. Дюркгейм Э. Социология. Её предмет, метод, предназначение / Дюркгейм Э. – М. : Канон, 1995.

11. Петровский А.В. Личность. Деятельность. Коллектив / Петровский А.В. – М. : Политиздат, 1982.

12. Рубльов О.С. Ян Саулевич (1897-1937): біографія "хрещеного батька" Мархлевського району у контексті репресій 1930-х років / Рубльов О.С. // Історія України: Маловідомі імена, події, факти : збірник статей / Ін-т історії України НАН України ; [редкол. : П. Т. Тронько (гол. ред.) та ін.]. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2007. – Вип. 34 / [відп. за вип. Р Ю. Подкур]. – С. 143-176.

13. Wikipedia wolna encyklopedia. Polski Rejon Narodowy im. Juliana Marchlewskiego.

14. Титова Н.В. Історія України. Маловідомі імена, події, факти / Титова Н.В. Збірник наукових статей. – Вип. 34 / [гол. ред. Тронько П.Т.]. – К., 2007.

15. Рубльова Н. Римо-католицька церква в українській провінції 1920-1930-х рр.: Фастівщина / Рубльова Н. Науковий і документальний журнал // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КДБ. – К.-Х., 2012.

16. Юнг К.Г. Психология бессознательного / Юнг К.Г. – М. : Канон, 1994.

УДК: 159.9 + 316.6 + 316.4

ІСТОРИЧНІ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРИХИЛЬНОСТІ ПОЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ, ЩО ПРОЖИВАЛО НА ЖИТОМИРЩИНІ, ДО СОЦІАЛІСТИЧНИХ ФОРМ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН У 20-30 РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ

Станішевський М.І.

У дослідженні аналізуються історичні факти та психологічні механізми, що вплинули на ментальність та історію польської національної спільноти на території України у 20-30 роки ХХ століття. На прикладі історичних фактів розглядаються методи психологічного впливу

активістів та керівників радянської влади на населення польського національно-адміністративних району з центром у смт. Довбиш.

Ключові слова: базові потреби, дистрес, перманентний дистрес, метод психологічної індукції, мобілізуючі умови, ефект дисонансу, пояснювальні фікції, емоційно-стресовий підхід.

В исследовании анализируются исторические факты и психологические механизмы, которые повлияли на ментальность и историю польской национальной общины на территории Украины в 20-30 годы XX столетия. На примере исторических фактов рассматриваются методы психологического влияния активистов и руководителей советской власти на население польского национально-административного района с центром в пгт. Довбыш.

Ключевые слова: базовые потребности, дистресс, перманентный дистресс, метод психологической индукции, мобилизующие условия, эффект диссонанса, объяснительные фикции, эмоционально-стрессовый подход.

The study examines the historical facts and psychological mechanisms that influenced the mentality and history of the Polish national community on the territory of Ukraine in 20-30th years of the XX century. On the example of historical facts are considered the methods of psychological influence activists and leaders of the Soviet power on the population of the Polish national administrative region with the center in the village of Dovbysh.

Keywords: deficiency needs, distress, permanent distress, method of psychological induction, mobilizing conditions, effect of dissonance, explanatory fiction, emotional – stress metod.

У нашому дослідженні ми намагалися проаналізувати деякі психологічні механізми, що впливають на ментальність та історичний досвід національних спільнот на території України. Перш за все, перед нами стояло завдання виділити конкретне співтовариство, яке традиційно відіграє значну роль у житті України. Далі розглянули різні психологічні механізми, які отримали перевагу в конкретний період історії. На наш погляд, обрана тема цілком відповідає завданням щодо розкриття значущості, самотності, а також збереженні національної індивідуальності представників польського народу, які здавна проживали на території сучасної України.

Представники польського народу завжди були активними учасниками різних історичних, політичних, економічних, соціальних і релігійних подій, вони зуміли зберегти свою культуру, релігію і глибоку індивідуальність. На нашу думку, це представляє особливий інтерес для психологічної науки в часи глобалізації та "психологічної універсалізації" ("Я той, ким ви хочете мене бачити", характеристика т. зв. "ринкового характеру"). Проблема індивідуальності або особистісної індивідуалізації стає все більш актуальною в часи загальної стандартизації та інкультуризації. "Хто я"? і "Навіщо я?" – екзистенційні питання нашого буття, вони не тільки є каталізатором катарсису та інсайду, але і

дають стимул до саморозвитку і самоактуалізації людини. Зрештою, ми можемо звернутися до піраміди базових потреб за А. Маслоу, в якій приналежність людини до якогось співтовариства є фундаментом для самоактуалізації. Інакше кажучи, очевидно, що самоактуалізуватися на порожньому місці, не заповнивши необхідні потреби, неможливо. Для цього повинні бути відповідні фундамент і база, виходячи з яких людина може черпати сили і натхнення для подальшого розвитку. Не будемо ще раз розглядати загальновідомі принципи, закладені А. Маслоу в теорію базових потреб, однак зауважимо, що психологічне здоров'я і успішність людини перебуває на фундаменті задоволення власних потреб, міцно пов'язаних з традицією та досвідом попередніх поколінь.

У зв'язку з обраною нами темою необхідно кілька слів сказати про саму цільову групу наших досліджень, тобто про поляків. Історія і культура польського народу надзвичайно багата і цікава. Вона століттями розвивалась в унікальних умовах, взаємодіючи з культурами багатьох народів. Складно назвати європейські та загальносвітові події, в яких поляки не відігравали значну роль. Однак, на нашу думку, домінуючим фактором для нас є той, що Польща завжди виступала активним учасником подій на Заході та Сході Європи. Не маючи можливості робити екскурси в історію в рамках цього дослідження, зауважимо, однак, що ця роль допомогла сформувати специфічні соціальні і психологічні умови, у яких розвинулися унікальна культура і менталітет. Отже, поляки – слов'яни, однак мають глибокі історичні зв'язки із західним світом. Християни, які сповідують переважно західну, латинську традицію. Визначні музиканти, поети, письменники, художники, інженери, полководці, королі і т.д.

Багато представників цього народу не тільки народилися і жили на території сучасної України, але й справили величезний вплив на традицію та культуру, в цілому ментальність оточуючої їх спільноти. Природно, що проникнення було взаємним, і події, які відбувалися в Україні, так само впливали і на Польщу, і на поляків, які жили в Україні.

У нашому дослідженні ми хотіли розглянути історичні та психологічні особливості формування прихильності польського населення, що проживало на Житомирщині, до соціалістичних форм суспільних відносин у 20-30 роки ХХ століття. Ця тема, на наш погляд, має велике теоретичне і прикладне значення, як для істориків, так і для психологів. Для реалізації планів більшовицько-соціалістичної формації поляків, які проживали на території сучасної Житомирщини, були потрібні специфічні соціальні умови і психологічні методики, здатні привести до досягнення поставленої мети. Необхідно відзначити, що установки, система виховання і господарювання в традиційній польській родині мали, на наш погляд, інші диспозиції та цілі. Враховуючи значення польського співтовариства для

Україні зокрема і Росії в цілому, ідея колективізації і советизації поляків відіграли вирішальну роль для впливу на інші національні меншини. Проведення глобального соціального експерименту на території колишньої Російської імперії, без врахування національних та регіональних особливостей, неминуче вело до постійних громадянських хвилювань та повстань. Для нового державного будівництва потрібна була така "методика", якийсь політичний і психологічний синтез, який в ідеалі повинен був би влаштувати більшість учасників (людей) глобального експерименту. Забігаючи наперед, потрібно підкреслити, що в принципі ніякого суспільно прийнятного підходу так і не було знайдено, тому все скінчилося терором і незліченними жертвами. Це цілком можна пояснити психологічним ефектом дисонансу, коли завдання не відповідають істинним цілям, а лише виконують декларативну, пояснювальну функцію (пор. з поняттям "пояснювальних фікцій" за Б. Фр. Скіннером).

На початку 20-х років у політичного керівництва радянської Росії народилася ідея діяти від конкретного до загального, тобто методом психологічної індукції, впливаючи на значні маси населення (які не мають сильної мотивації в звичному середовищі до активної взаємодії) через національні меншини (які знаходяться в меншості і в більш мобілізуючих умовах), шляхом побудови соціального експерименту в "лабораторних умовах" національно-адміністративних одиниць.

Нижче наводиться хронологія "експерименту" і деякі коментарі історичного і психологічного характеру. Ми називаємо те, що відбувалося "експериментом", оскільки перераховані нижче дії несли в собі ознаки експерименту, мали конкретні умови і часові рамки, керівники володіли певними ресурсами і можливостями.

29 серпня 1924 р. РНК (Рада Народних Комісарів) УРСР ухвалила постанову "Про виділення національних районів та рад", на основі доповіді Центральної адміністративно-територіальної комісії (ЦАТК) сесія ВУЦВК (рос. Всеукраинский Центральный исполнительный комитет) ухвалила резолюцію "Про низове районування" (19 лютого 1925 р.), де, зокрема, зазначалося:

"Йдучи назустріч інтересам широких трудящих мас з національних меншостей, наданням їм права можливості розвивати свою культуру та мову, визнати необхідним проводити у подальшому роботу з утворення окремих районів та сільрад" [...], тому "запроваджувалися пільгові умови, що заохочували створення національних адміністративно-територіальних одиниць. За рішенням сесії, мінімальна норма для організації звичайних районів з 25 тис. населення на його території знижувалася для національних районів до 10 тис., національних сільрад – з 1 тис. до 500 осіб" (Рубльов О.С. Ян Саулевич (1897-1937): біографія "хрещеного батька" Мархлевського району у контексті репресій

1930-х років // Історія України: Маловідомі імена, події, факти : збірник статей / Ін-т історії України НАН України ; [редкол. : П. Т. Тронько (гол. ред.) та ін.]. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2007. – Вип. 34 / [відп. за вип. Р.Ю. Подкур]. – С. 143-176).

Радянською владою було ініційовано звернення делегатів-поляків на Всеукраїнському з'їзді Рад 3-10 травня 1925 року про виділення польських національно-адміністративних одиниць. ЦКНМ (Центральна комісія національних меншин) дала вказівку зібрати статистику щодо польського населення України і визначити місцезнаходження майбутніх національних сільрад. ЦКНМ визнало створення польських національно-адміністративних районів важливою віхою в реалізації національних прав і інтересів для активної участі в радянському будівництві.

Реалізація національних прав та інтересів, активна участь у радянському будівництві... Ці декларативні заяви добре сприймаються на слух, а, по суті, є вищезгаданою пояснювальною фікцією. Втомлені від безкінечних воєнних дій, голоду, невлаштованості і невпевненості люди з радістю сприймали обнадійливі обіцянки. Але про які конкретні національні права йде мова? Які інтереси, хто і як буде реалізовувати? Що таке "радянське будівництво" і як це стосується інтересів нацменшин, зокрема поляків? "Сенс на відміну від значення виражається в тих суто особистих думках, почуттях, образах, асоціаціях, які дане слово викликає саме у цієї людини. Сенс одних і тих же слів для різних людей різний, хоча мовні значення можуть бути однаковими" (Немов Р.С. Психологія. – М : Владос, 2003. – Т. 1. – С. 313). Нам здається, що в вищенаведеному заклиці ключовим словом є "активне" (будівництво). Ми знаємо, що процес колективізації, який проводився в 1920-1930 роки, проходив з великими труднощами. Люди без ентузіазму розлучалися з заробленим важкою працею майном. Потрібні були позитивні приклади "активної свідомості". Активізувати одночасно великі верстви населення було неможливо, тому "новаторство" ідеї полягало в тому, щоб привернути до ідеологічної "аксіоми" досить згуртовані (за національною ознакою) нацменшини, як приклад для широкого кола основного населення. Очевидна маніпуляція на рівні колективного несвідомого. Технологія маніпуляції очевидна: на початку вибираються значущі фігури в співтоваристві, на яких здійснюється вплив, як позитивний, так і негативний (метод багтога і пряника). Потім, на прикладі значущих представників спільноти, вибудовується нова система цінностей, формуються нові форми суспільних відносин. У наведеному вище тексті ми бачимо, як ця система працювала на практиці. Спочатку були залучені делегати-поляки (IX Всеукраїнського з'єднання їзду Советів 3-10 травня 1925 р.), потім ідеологічна робота переносилася на рівень місцевих національних адміністрацій, а далі – в широкі верстви польських громад.

"Рішення про створення польського національного району було прийняте ще у 1924 р., але реалізація задуму й підготовча робота зайняли чимало часу. Вибір місця організації району припав на прикордонну Волинську губернію, де компактними групами проживало польське населення, й, зокрема, на Житомирську округу. 1 квітня 1925 р. за двома підписами – заступника Голови ЦКНМ Я. Сударського та члена ЦКНМ Я. Саулевича – на адресу керівника Волинського губернського бюро нацменшин було спрямовано директивне повідомлення: "ЦКНМ при ВУЦВК повідомляє, що у засіданні її від 23-го лютого ц. р. було розглянуто орієнтовний проект утворення польського району з центром у Довбиші (пізніше перейменований у Мархлевськ – прим. автора) з частин Новоград-Волинського, Баранівського, Пулинського, Чуднівського й Миропільського районів, Житомирської округи й передано до ЦАТКи (Центральної Адміністративно-територіальної комісії. – О.Р.) для розгляду й подальшого опрацювання у встановленому порядку". У листі наголошувалося, що видокремлення польського національного району має "важливе політичне значення" (Рубльов О.С., там само).

Таким чином велася робота з більшим або меншим успіхом і в інших нацменшинах. Далі отриманий досвід можна було б використувати в більш широких колах суспільства.

Слід звернути увагу на той факт, що, намагаючись зробити Мархлевський район зразково-показовим соціалістичним районом, більшовики направили чималі ресурси на розвиток промисловості в цій місцевості. У районі швидкими темпами розвивалися фарфорова та скляна фабрики. Мархлевський фарфор мав успіх у радянського споживача. Однак фабрика не піднялася на той економічний рівень, на який розраховували більшовицька влада – через недобудовані дороги неможливо було вивезти весь обсяг виробленої продукції.

Діяльність радянської влади в цьому випадку була розрахована на рекламний ефект. Створюючи зразково-показовий польський район, вони тим самим давали зрозуміти "буржуазній" Польщі, що в Радянському Союзі "прогресивні" поляки самостійно створюють успішне господарство. У такі місця радянські чиновники возили делегатів з інших країн, щоб показати "перемогу" пролетаріату і "успішне" будівництво соціалізму в національних громадах. Користуючись такими маніпуляціями, радянським лідерам навіть вдалося знайти прихильників "економічного дива СРСР" у деяких країнах Європи і в США.

Не тільки вигода від промислового виробництва змушувала радянський уряд розвивати економіку в Мархлевському районі. Для впровадження планів із соціалістичного будівництва більшовики спиралися на пролетаріат. Вони швидко зрозуміли, що селянство з його "власницькими настроями", а особливо "шовіністично налаштоване польське куркульство", складно загнати в партійні осередки.

Основою суспільного життя польської громади завжди була сім'я. Якщо це ще й католицька сім'я, то зазвичай це велика спільнота, що складається з декількох поколінь, яка має міцні особистісні та емоційні зв'язки. Оскільки в описувані часи в таких сім'ях заохочувалися шлюби тільки між католиками, сімейні зв'язки поширювалися й на інші райони, де проживали поляки. Родичі підтримували сімейні зв'язки, їздили один до одного на свята, допомагали матеріально, підтримували духовно і фізично. Людина, яка звикла спиратися на сім'ю, основною для себе роллю вважала роль доброго сім'янина і християнина, в очах комуністичних керівників і активістів була одноосібником, людиною, яка не працює для загального блага. Робітник, пролетар, для якого основною соціальною роллю є роль слухняного і виконавчого члена партійного осередку, був більш "перспективний" для планів ленінсько-сталінського режиму.

Вільна людина, яка перш за все піклується про благо своєї родини і дітей, явно не підходила на роль пролетаря, якого можна перекидати з одного загальносоюзного будівництва на інше, який усі свої зусилля вкладає в будівництво "світлого майбутнього".

Небажання вступати в колгоспи було багато в чому пов'язано з патріархальним способом життя польської громади не тільки на селі, але й в місті. Багато традиції, що існували серед польського населення, йшли врозріз з політикою колективізації, що проводилася радянською владою. Зруйнувати цей багатовіковий устрій було одним із першорядних завдань партійних активістів. Для цього випускалися газети та брошури, що виставляли в негативному світлі польські національні традиції. Свідки тих подій розповідають, що комсомольці висміювали молодь, яка розмовляла з польським акцентом.

Політика "мілітаризації праці", тобто примусова робота під безпосереднім військовим тиском, оплачувана найчастіше лише продуктами харчування, мізерним пайком, була одним із засобів встановлення диктатури пролетаріату. Фізична втома і голод робить людину менш стійким до психологічного тиску.

Незважаючи на важке матеріальне становище, багато громад відмовлялися продавати або роздавати церковне майно і справно платили податки та утримували священика.

"У підготовлених в 1926 р. "Коротких відомостях щодо стану польського населення в УРСР", підписаних Я. Саулевичем, серед іншого, також йшлося про політичний стан польської людності УРСР та еволюцію її ставлення до більшовицької адміністрації республіки: "У перші роки зміцнення советської влади на Правобережжі польське населення ставилося доволі стримано до советської влади" (Рубльов О.С., там само).

Поляки Мархлевського району не були активними в організації і підтримці рад на місцях. Молодь відмовлялася вступати в комсомол.

У містах ці тенденції серед поляків трохи відрізнялися від ситуації на селі: спочатку робітники піддалися потужній повсюдній агітації більшовиків, схвально поставилися до створення соціалістичної республіки, однак, з часом великої активності не проявляли.

"1929 р. – рік сталінського "великого перелому" – започаткував, з одного боку, відкат до воєнно-комуністичної політики перших років більшовицького владарювання, з іншого – дав старт новим тоталітарним трансформаціям і в суспільстві, і в державі. У цей час відбувається виразний занепад активності нацменроботи й поступова реорганізація місцевої мережі Центральної комісії нацменшин" (Рубльов О.С., там само).

Розвиток і посилення республік, що входять до складу СРСР, рано чи пізно повинні були сприяти зміцненню місцевих органів влади в союзних республіках, а звідси – й порушувати питання про більшу самостійність на місцях. Щоб перешкодити цьому, Сталін посилив політику централізації влади. Поступово він усував всіх партійних лідерів на місцях, всіх впливових організаторів, включаючи своїх найближчих соратників по компартії.

Метод усунення лідерів, тобто позбавлення активних членів суспільства моральної рушійної сили використовувався Сталінін і стосовно лідерів нацменшин, зокрема в Мархлевському районі. Було репресовано багато тих, хто займався національними меншинами і міг приймати відповідальні рішення, в тому числі Я. Саулевича, Є. Олдаковського, Б. Бенгальського, С. Мая та ін. Для того, щоб надати "справі" (репресій) політичної ваги, НКВДисти використовували методи лінгвістичного перебільшення, скорочення, утворення нових понять і абревіатур, які могли виглядати переконливо в очах обивателя – "ПО-Вяки" ("учасники Польської військової організації"), "пілсудчики" ("змовники, що мали своєю метою підготувати вторгнення армії Пілсудського"), "пілсудчиковий фашизм", "езуїтський вишкіл" та ін.

"У березні 1929 р., у меморандумі АПВ ЦК КП(б)У щодо обстеження Волинської округи зауважувалося з приводу "совєтської Мархлевщини" – дітища Я. Саулевича: "Виконання директив ЦК по Мархлевському району дуже слабке: у районі (створено 34 машинних т[оварист]ва, усі решта директив не виконані) й цілком незадовільне в окрузі (надіслано декілька учителів й наполовину закінчено шосе, у решті галузей роботи Мархлевський район не отримав від округи жодної допомоги). Що ж стосується центральних установ, то вони директиви ЦК не виконали взагалі жодним чином, попри те, що деякі з них ... отримали спеціальні й цілком конкретні завдання. Увага центрів до Мархлевського району знаходить свій вираз лише в обстеженнях, яких забагато й які нічого не дають району, що потребує реальної допомоги" (Рубльов О.С., там само).

Для посилення свого впливу на "несвідомі верстви населення", з наказу ЦК РКП(б) (Центральний Комітет Російської комуністичної партії

(більшовиків)), організуються і надсилаються на місця так звані ревкоми (революційні комітети), які повинні були своєю діяльністю (прямим військовим придушенням) "створювати необхідні умови для роботи Рад". Фактично, ревкоми були апаратом залякування та фізичного знищення незгодних. "Голова Всеукраїнському Г.І. Петровський вказував, що з'їзд Рад слід проводити лише тоді, коли на місцях буде встановлено революційний порядок, коли буде ліквідовано бандитизм" (Бугай М.Ф. Ревкоми, науково-популярний нарис. – М. : Політична література, 1981).

На думку більшовиків, демократичні вибори можливі лише після насильницького придушення всіх незгодних. Однак, після передачі Українським ревкомом влади Раді Народних Комісарів у 1920 році, на Україну з РРФСР були послані більше тисячі партійних працівників. Тобто і після встановленого "революційного порядку" влада "заstrахувала" себе посиленням партійного апарату в Україні. З психологічної точки зору це можна назвати моральною, дитячою незрілістю або навіть психопатологічними відхиленнями керівників влади. Замість кропіткої роботи, аналізу стратегічних помилок та пошуку шляхів вирішення їх – шалена агресія, приниження і масові вбивства. Ідеологічна аксіома – це спокуса, ідол, примарний "абсолют", як омріяна іграшка в маленької дитини, яка бажає її отримати, не зважаючи на свої та батьківські можливості. Психологічно здорова, доросла людина має абсолютні межі для своїх вчинків, співдіючи з оточуючими її людьми та не переступаючи грань насильства. Здорова людина рефлексує, де є можливість для компромісу, а де ні, де співпраця, а де насильство. Якщо людина чи група людей живуть сторіччя в певних умовах, мають певний уклад життя, ментальність, духовність, що, до речі, нікому не заважає – це святе право, яке не можна порушити, тим більш насильницьким шляхом. Людина, яка переступає межу та вбиває заради примарної ідеї, а бо з причини невдалого експерименту своїх піддослідних (людей), вже є морально та психологічно нездоровою. Вважаючи на кадрові проблеми у керівництва більшовиків, цілком ймовірно, що головним критерієм відбору кадрів була не психологічна адекватність, а здатність вірити в ідеологічні казки, чи так зване "міфічне мислення". Фанатизм є одним із проявів міфічного мислення, яке в свою чергу характерне для людей із зовнішнім локусом контролю. Зовнішній локус контролю передбачає перенесення відповідальності за свої вчинки на зовнішні об'єкти або сили, наприклад партію, президента, обставини тощо (Куликов Л.В. Психогигиена личности. Основные понятия и проблемы. – СПб., 2000. – С. 27).

У листопаді 1920 року на Всеукраїнській конференції КП(б)У зазначалося: "В Україні ще залишається внутрішній фронт [...], і ще протягом тривалого часу він буде вимагати від партії великої напруги

сил і відповідної мілітаризації наших організацій" (М.В. Фрунзе. Військова та політична діяльність. – М., 1984. – С. 167).

Таким чином, військова загроза була головним важелем впливу партії більшовиків. У тих місцях, де існував брак "партійних кадрів", зусилля рад щодо створення комун наражалися на опір.

"У квітні 1930 р. у матеріалах апарату ЦК КП(б)У неодноразово йшлося про "буквально катастрофічний стан справ з кадрами для всіх ділянок роботи серед польського населення".

По-друге, малося на увазі створення на советському боці своєрідного П'ємонту польського комуністичного руху, організування й виховання польських революційних кадрів, які мали б привнести й керувати комуністичною революцією у Польщі.

Після кількарічних спроб з'ясувалося, однак, що подібна концепція була хибною, оскільки польська меншість виявилася несподівано набагато відпорнішою на комуністичну науку й гасла, й не висунула зі своїх лав видатніших революційних особистостей, а розвиток та економічне й культурне зміцнення Польщі і впливи Костьолу стали непереборними перешкодами. Розпочата водночас більшовицькою адміністрацією примусова колективізація у жодному випадку не могла стати внутрішньополітичним чи зовнішньополітичним пропагандистським козирем СРСР.

Відтак була опрацьована нова концепція, згідно з засадами якої вогнище польського революційного руху мало перебувати усередині Польщі, а роль Советів обмежувалася до підтримання цього руху. З цієї точки зору, польська меншість в Україні цілковито втрачала в очах більшовицької адміністрації своє первісне значення" (Рубльов О.С., там само).

Ревкоми були створені в Польщі вже у 1920 році (т.зв. Польревком), вони діяли в Угорщині, Румунії, Туреччині, тому уряд більшовиків сподівався спиратися на роботу цих органів у країнах "майбутньої перемоги пролетаріату". Головним завданням Польського ревкому було створення Польської радянської соціалістичної республіки, однак Польревком проіснував один місяць, не виконавши намічену програму.

Малося на увазі, що ревкоми, створивши "рунт для роботи рад, провівши передвиборчу компанію, після виборів "демократичних органів" передавали останнім всю повноту влади. Однак більшовики не скрізь могли швидко встановити бажаний порядок, наприклад, у прикордонних з Польщею областях Білорусії ревкоми були замінені радами тільки навесні 1921 року. Тобто на цих територіях влада рад не відчувала себе впевнено і змушена була ще довго застосовувати військові заходи для придушення опору.

В.І. Ленін писав про Україну: "Ця дрібнобуржуазна контрреволюція, поза сумнівом, більш небезпечна, ніж Денікін, Юденич і Колчак разом узяті, тому що ми маємо справу з країною, де пролетаріат становить меншість" (Ленін В.І. Повн. зібр. твор., т. 43, с. 24).

Соратники Леніна, які представляли партійну верхівку на Україні, – В. Затонський, Е. Квірінг, М. Фрунзе та ін., часто користувалися відомим методом свого вождя, проводячи багатогодинні мітинги, конференції та інші заходи, на яких годинами втомленим, напівголодним людям роз'яснювали політику партії більшовиків і необхідність військового комунізму. Еммануїл Квірінг у своїх виступах використовував образи, що впливають на увагу слухачів. Зокрема, у своїй доповіді про Першотравневий комуністичний суботник він звернувся з такими словами: "Тільки тоді, коли робітничий клас перейметься свідомістю напруги трудової волі для зміцнення завоювань революції, ми відновимо царство істинно вільної, звільненої праці" (Бачинский П.П., Сергиенко А.А. Эммануил Ионович Квиринг. – К.: Политическая литература Украины, 1989. – С. 98).

"Істинно вільний", "звільнена праця" – ці словосполучення звучать психологічно привабливо для людей, проте немає пояснень, що таке свобода в розумінні самого Квірінга. Абстрактні визначення і красиві пояснювальні фікції часто використовували більшовицькі політики для того, щоб залучити малоосвіченого слухача. Слово "царство", здавалося б, повинно випасти з лексики більшовиків, проте воно не тільки пролунало в мові соратника Леніна, але й набуло в контексті позитивного забарвлення. А це означає, що саме слово "царство" має свої психологічні якорі ("Царство Небесне"). І тут ми маємо справу фактично з нейро-лінгвістичним програмуванням, яке широко використовувалося більшовиками для формації народних мас.

Широко використовувалися комуністичними лідерами новочесні поняття, з допомогою яких пояснювалася політика щодо деяких народів.

"Глава Наркомату (народного комісаріату) освіти УРСР В.П. Затонський на нараді молодих вчителів зазначав: "На що партія звертає в цей час увагу в школі? Перш за все, на грамотність, на мову [...]. Чому саме мова висувається на перший план? ...Тому що з мови починається всяка культура, з мовою пов'язано мислення людини..." (Морозов В.А. Владимир Петрович Затонский. – К., Политическая литература Украины, 1988. – С. 124).

На цьому прикладі бачимо свідоме ставлення більшовицьких лідерів до мовного впливу на мислення людини. Процеси пізнання – мислення і мова – нерозривно пов'язані між собою. Р.С. Немов у своїй праці пише про те, що "за своїм життєвим значенням мова має поліфункціональний характер. Вона є не тільки засобом спілкування, а також засобом мислення, носієм свідомості, пам'яті, інформації (письмові тексти), засобом управління поведінкою інших людей і регуляції власної поведінки людини. Відповідно множині її функцій мова є поліморфною діяльністю, тобто у своїх різних функціональних призначеннях представлена в різних формах: зовнішній, внутрішній, монолозі,

діалозі, письмовій, усній і т. п." (Немов Р.С. Психологія. – М. : Владос, 2003. – Т. 1. – С. 312).

Широко використовувалися комуністичними лідерами новочесні поняття, з допомогою яких пояснювалася політика щодо деяких народів. "Сталін називав національні меншини "Текучими національними групами", які проживають на території СРСР, щоб підвести теоретичну базу уніфікації населення і можливість їх пересування (виселення) в інші області СРСР" (Дьонінгхауз В. В тени большого брата. Западные национальные меньшинства в СССР. 1917-1938 гг. – М. : РОССПЭН, 2011. – С. 727).

Незважаючи на агітаційний тиск, позбавлення майна, фізичні розправи, громади, в яких до 1917 року більшість членів були власниками земель, виробництв тощо, робили чималий опір "радянзації".

У результаті повстань у деяких районах України населення скидало владу рад. За історичними даними, понад мільйон людей брало участь в активних формах протидії більшовикам. Часто сільське населення бралось за зброю.

У лютому-березні 1930 р. у прикордонних районах України опір селян набув рис справжньої селянської війни. Виступи нерідко закінчувалися розгоном повсталими радянських органів влади в районних центрах та повним безвладдям на місцях. Загалом у ряді прикордонних місцевостей радянська влада впродовж кількох днів фактично не існувала. Так, у чотирьох округах (Шепетівському, Волинському, Бердичівському, Коростенському) не функціонувало 282 сільради. У березні 1930 р. в Тульчинському, Вінницькому та Могилів-Подільському округах селянськими заворушеннями було охоплено територію 343 сільрад, причому радянська влада припинила існування у 73 селах, а ОДПУ (Державне політичне управління при НКВД РРФСР) зафіксувало 81 збройний виступ. (Дьонінгхауз В. В тени большого брата. Западные национальные меньшинства в СССР. 1917-1938 гг. – М. : РОССПЭН, 2011).

Велика кількість повстань, особливо на прикордонних територіях України, і випадків фізичної розправи над партійними активістами змусила радянських функціонерів переглянути політику щодо районів, де проживали національні меншини. Радянський уряд перейшов до тактики розформування і переселення народів. Знищувалися прямі учасники, виконавці, свідки подій, руйнувалися цілі хутори і села. Політика штучного господарювання призвела польський Мархлевський район також до економічної і кадрового кризи.

У 1935 році національний район поляків взагалі було ліквідовано, а велику частину поляків було депортовано в Казахстан та в Сибір. У 1939 році Мархлевськ було перейменовано в селище Щорськ.

Таким чином, комуністична влада намагалася викреслити з пам'яті "радянських людей" згадку про невдалий експеримент. Приховуван-

ня документів і матеріалів було однією з рис діяльності комуністичного режиму. Влада намагалася стерти не тільки згадки про свої "помилки" на шляху до побудови "світлого майбутнього", але й "підчищала" фізичні докази своїх діянь. Так, у Довбишевському районі, в колишньому Мархлевському, були знищені численні населені пункти в окрузі. Людей вивозили в Казахстан, хутори руйнувалися. Депортації здійснювалися в основному вночі, щоб мінімізувати опір і "тримати секретність". Це посилювало атмосферу психологічного тиску на населення, допомагало "малим числом" взяти під контроль досить великі маси населення.

Висновки. Представники більшовицько-комуністичної влади – ревкомів, раднаркомів, виконкомів та ін. організаційних структур СРСР – користувалися (свідомо і несвідомо) різними психологічними підходами для того, щоб підпорядкувати і залякати населення, встановити радянську репресивну владу в районах, де населення не виявляло належної лояльності до рад, колективізації, зрівнялівки. Зокрема вони використовували: маніпуляції, емоційно-стресовий підхід і психологічний підхід перманентного дистресу, метод пояснювальних фікцій, метод психологічної індукції, пригнічення базових потреб людини та ін. Таким чином, представникам влади вдавалося підтримувати режим диктатури і за рахунок дешевої, а часом й безкоштовної, робочої сили вибудовувати матеріальну базу країни. Можна з упевненістю заявити, що багато хто з керівників і організаторів радянської влади на місцевому та республіканському рівні мали хорошу підготовку в організаційній та пропагандистській діяльності, володіли практичними навичками і методами впливу на великі групи населення та окремих людей.

У нашому дослідженні ми використовували терміни і поняття, які хотіли б прокоментувати. Базові потреби – базові потреби за А. Маслоу: виживання, безпека, приналежність, оцінка, самоактуалізація. Дистрес – аустрес – дистрес позитивна та негативна форми загального адаптаційного синдрому. Дистрес, "негативний стрес" за Г.Сельє, виникає внаслідок пригнічення і невдоволення людини своїми життєвими позиціями, становищем у суспільстві тощо. Дистрес також є наслідком негативного психологічного впливу, різноманітних життєвих подій та обставин. Перманентний дистрес – стан довготривалого негативного стресу. Метод психологічної індукції – метод психологічного впливу, який полягає у дьг на окремі компоненти, за допомогою вирішення послідовних завдань, для досягнення поставленої мети. Психологічна робота – від конкретного до загального. Мобілізує умови – умови, які змушують людину вмикати (мобілізувати) всі наявні особистісні ресурси. Ефект дисонансу – дисонанс – психологічний розлад, протиріччя. Когнітивний дисонанс за Л. Фестингером – стан психічного дискомфорту індивіда,

викликаний зіткненням в його свідомості конфліктуючих уявлень: ідей, вірувань, цінностей або емоційних реакцій. Пояснювальні фікції – абстракції, зміст яких можна тлумачити по-різному. Скіннер описує їх як поняття, які люди використовують, коли не розуміють поведінки, яку спостерігають. Найбільш поширеними фікціями є: "автономна людина", "свобода", "гідність". Пояснювальні фікції використовуються як маніпулятивні поняття, коли необхідно лобювати ту або іншу ідею (наприклад, справедливість, свобода, рівність, братерство і т.п.). Емоційно-стресовий підхід – "психосугестивна корекція", штучне створення у людини керованого стресу, під впливом якого можливо проводити різні психологічні заходи, пов'язані з корекцією поведінки, диспозиції й мотивації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рубльов О.С. Ян Саулевич (1897-1937): біографія "хрещеного батька" Мархлевського району у контексті репресій 1930-х років // Історія України: Маловідомі імена, події, факти : збірник статей / Ін-т історії України НАН України ; [редкол. : П.Т. Тронько (гол. ред.) та ін.]. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2007. – Вип. 34 / [відп. за вип. Р.Ю. Подкур]. – С. 143-176.
2. Бачинский П.П. Эммануил Ионович Квиринг/ Бачинский П.П., Сергиенко А.А. – К. : Полит. литература Украины, 1989.
3. Бугай Н.Ф. Ревкомы : научно-популярный очерк / Бугай Н.Ф. – М. : Полит. литература, 1981.
4. Дьонингхауз В. В тени большого брата. Западные национальные меньшинства в СССР (1917-1938 гг.) / Дьонингхауз В. – М. : РОССПЭН, 2011. –727 с.
5. Морозов В.А. Владимир Петрович Затонский / Морозов В.А. – К. : Політична література України, 1988.
6. Маслоу А. Мотивация и личность / Маслоу А. – СПб. : Евразия, 2001.
7. Немов Р.С. Психология / Немов Р.С. – М. : Владос, 2003. – Т. 1. – С. 312- 313.
8. Слюсаренко А.Г. Новітня Історія України ХХ ст. (1900-2000 рр.) : [підручник для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів] / Слюсаренко А.Г. – К. : Вища шк., 2002.
9. Титова Н.В. Історія України. Маловідомі імена, події, факти : збірник наукових статей. – Вип. 34 / [гол. ред. Тронько П.Т.]. – К., 2007.
10. Фрунзе М.В. Военная и политическая деятельность / Фрунзе М.В. – М., 1984.
11. Чирко Б.В. Національні меншини в Україні (20-30 роки ХХ ст.) / Чирко Б.В. – К. : Україна, 1995.

12. Куликов Л.В. Психогигиена личности. Основные понятия и проблемы / Куликов Л.В. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 2000.

УДК 159.9

ПСИХОЛОГІЧНА ВІЙНА. РОЛЬ МІФОЛОГІЗАЦІЇ ТА СИМВОЛЬНОГО МИСЛЕННЯ

Странніков А.

Стаття описує особливості застосування психологічної зброї у військових конфліктах ХХ століття. Особливу увагу приділено ролі міфів та використанню мислення через символи у процесі провадження психологічних воєн.

Статья описывает особенности применения психологического оружия в военных конфликтах ХХ века. Особое внимание уделено роли мифов и использования мышления через символы в процессе ведения психологических войн.

An article describes the features of psychological weapons in military conflicts of the twentieth century. Special attention is paid to the role of myths and thinking through the use of symbols in the process of conducting psychological warfare.

На сучасному етапі розвитку теорії воєн військові фахівці прийшли до остаточного висновку, що при грамотному застосуванні інформаційно-психологічної зброї, активна в цьому плані воююча сторона завжди отримує безліч переваг у воєнному протистоянні з супротивником. А це, в результаті, сприяє перемозі і в загальному протистоянні. Тому нині в багатьох економічно розвинених країнах йде активна підготовка до психологічної війни – або шляхом створення спеціальних підрозділів з персоналом, який добре навчений, оснащений і здатний до практичних дій, або шляхом використання фахівців, які виконують пропагандистські та ідеологічні завдання на замовлення уряду і в інтересах національної безпеки. У цій статті буде розглянуто деякі аспекти ведення психологічної війни, зокрема техніка міфів та мислення через символи.

Техніка міфів у психологічній війні. Як показали дослідження, основою орієнтації людини або тварини служить певна складена в мозку "картина світу", з якою порівнюються явища, спостережувані в навколишньому середовищі. Невідповідність її реальності призводить до неадекватної поведінки і, з якимось ступенем вірогідності, до загибелі організму. Змінити "картину світу" у свідомості можуть наркотики, алкоголь, інфразвук, електромагнітні інфраполя. У людини і суспільства в цілому за допомогою зовнішніх дій можна змінювати структуру світогляду ("картину світу"). Це здійснюється упровадженням у свідомість політичних міфів, що дозволяють замінити цілісний світогляд фрагментарним.